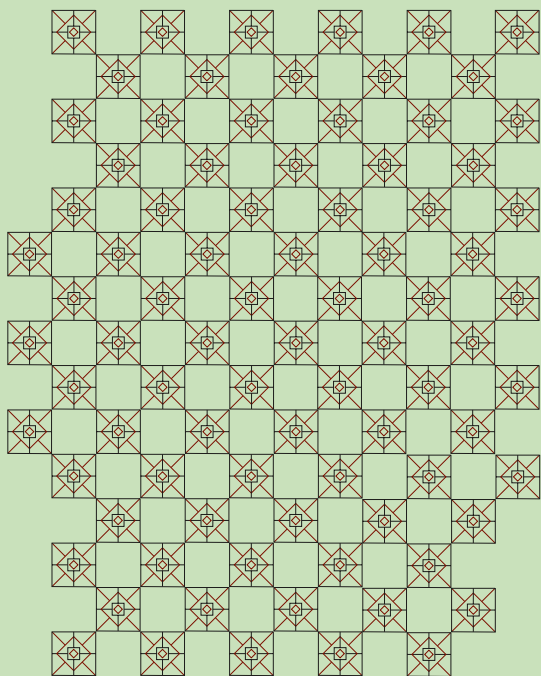

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

I/2
2018

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

Glasilozdruženja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (ODGOVORNI UREDNIK),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (GLAVNA UREDNICA),
Maja Vehar (SI) (TEHNIČNA UREDNICA),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen Koren (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 16. decembra 2018.

Prevodi: FuroCat d.o.o. (angleščina)
Lektoriranje: Maja Vehar
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (TISKANA IZDAJA)
2670-4013 (SPLETNA IZDAJA)

KAZALO VSEBINE

<i>Članki</i>	5
ŽENSKI ALPINISTIČNI TEČAJ V VRATIH LETA 1949	6
<i>Jure K. Čokl</i>	
"EDINOLE SAHARA JE ČISTO SUHA." UVEDBA PROHIBICIJE IN NJEN ODMEV V ČASNIKIH AMERIŠKA DOMOVINA IN GLAS NARODA	26
<i>Žan Grm</i>	
ODZIV NA VOJNO V VIETNAMU V SLOVENIJI MED LETOMA 1964 IN 1972	54
<i>Branko Ocvirk</i>	
PRAZNIK DELAVSKE POMLADI: SPOMINSKA OBELEŽJA VELIKI TEKSTILNI STAVKI V KRANJU	76
<i>Ivan Smiljanić</i>	
MEJE NA STARIH KARTOGRAFSKIH PRIKAZIH OZEMLJA SLOVENIJE	108
<i>Matija Zorn, Primož Gašperič</i>	
<i>Poročila</i>	125
HISTORY FEST	126
<i>Monika Močnik</i>	
KONTAKTI AVTORJEV	134

PRAZNIK DELAVSKE POMLADI: SPOMINSKA OBELEŽJA VELIKI TEKSTILNI STAVKI V KRANJU

THE HOLIDAY OF THE LABOUR SPRING: MEMORIALS TO THE GREAT TEXTILE STRIKE IN KRANJ

Ivan Smiljanič

IZVLEČEK

Velika tekstilna stavka leta 1936 je bila eden najpomembnejših dogodkov v medvojnem delavskem gibanju na Slovenskem. V Kranju, kjer se je pričela, je bila izpostavljena zlasti v času po drugi svetovni vojni, saj je veljala za predhodnico partizanskega boja. V spomin nanjo so potekale proslave, postavili pa so tudi vrsto spominskih obeležij, ki so predstavljena v prispevku. Del teh obeležij (predvsem spominskih plošč) je danes izgubljen. Četudi nekaj spomenikov po mestu še opozarja na stavko, je spomin nanjo zamrl.

Ključne besede: velika tekstilna stavka, 1936, spomeniki, spominske plošče, Kranj.

ABSTRACT

The great textile strike of 1936 was one of the most important events of the Slovenian workers' movement during the interwar period. In Kranj, where the strike began, this event was emphasized particularly in the post-Second World War period, due to the fact that it was considered a predecessor of the partisan movement. To remember the strike, a number of commemorations were held and a few memorials were

erected. They are presented in this article. A part of these memorials, particularly memorial plaques, are lost today. Even though a few monuments across the town still maintains the memory of the strike, it is generally forgotten in public.

Keywords: the great textile strike, 1936, monuments, memorial plaques, Kranj.

UVOD

Ko govorimo o spomenikih, ki so jih na pobudo oblasti postavljali v obdobju socialistične Jugoslavije, običajno mislimo na spomenike, posvečene dogodkom in padlim žrtvam iz časa druge svetovne vojne. Četudi le-ti zanesljivo zastopajo največji delež, ne gre povsem zanemariti spomina, ki so ga ohranjali na predvojne dogodke, povezane z delavskim in komunističnim gibanjem. Med predvojne dogodke, ki so bili obeleženi s spominskimi obeležji, sodijo spopad med delavstvom in orožniki na Zaloški cesti v Ljubljani leta 1920, spopad med delavstvom in Orjuno v Trbovljah leta 1924 in nastanek Komunistične partije Slovenije (KPS) na Čebinah leta 1937. V narativu povojnih interpretacij zgodovine so predvojne prelomnice predstavljene kot etape krepitev zavesti delavskega razreda, ki se je zato lahko med drugo svetovno vojno združil v boju proti okupatorju in pod vodstvom partije dosegel zmago in osvoboditev.

Spomeniki predvojnemu dogodku še niso bili deležni samostojne obravnave, zato je v nadaljevanju predstavljeno eno od mogočih raziskovalnih vprašanj s tega področja. Gre za t. i. veliko tekstilno stavko leta 1936, ki se je pričela v Kranju in se nato razširila na preostala industrializirana območja. Stavka je kot dogodek pod vodstvom komunistov, uperjen proti tujim kapitalističnim veleindustrialcem, za povojno oblast predstavljala dogodek *par excellence*, saj je posebej vse ključne vrednote in v eno združevala vse relevantne skupine predvojne zgodovine. Zaradi tega je bila stavka od 50. let 20. stoletja obravnavana kot "[p]raznik delavske pomladi", kot je v naslovu enega svojih člankov zapisal regionalni časopis *Glas Gorenjske*.¹ Postala je temeljni, morda celo konstitutivni, dogodek delavsko-komunističnega gibanja na Gorenjskem, ki je bil deležen največ pozornosti tudi na področju postavljanja spomenikov. Za pregled spomenikov so zanesljivo najbolj koristni članki v že omenjenem *Glasi Gorenjske* (kasneje *Glas*, danes znan kot *Gorenjski glas*), ki je vestno beležil postavljanje vseh spomenikov. Arhivski viri so znani le za proslave v letu 1956, vendar so za analizo spominskih plošč, postavljenih v tem letu, ključnega pomena.

¹ -ik. "Praznik delavske pomladi." *Glas Gorenjske*, 27. april 1956, 4.

Da bi natančneje opredelili ozadje postavljanja spomenikov stavki, si je potrebno vsaj v najosnovnejših obrisih ogledati potek stavke. Sintezni pregled v naslednjem podpoglavju se naslanja na bistveno bolj podrobne članke in razprave o stavki. Najbolj nepogrešljiv vir je zanesljivo zbornik o stavki, izdan ob proslavljanju 20. obletnice stavke, ki vsebuje obsežen prispevek o poteku stavke po vsej Sloveniji in zbrana pričevanja udeležencev.² V okviru širših tem sta o stavki pisala Ivka Križnar³ in France Kresal,⁴ konkretno sta se stavki ponovno posvetila *Glas* s posebno prilogo ob 40. obletnici dogodka⁵ in Franc Benedik, ki jo je najprej predstavil v prilogi *Glasa*⁶ in nato obširneje še v brošuri o Kranju v prvih letih po drugi svetovni vojni.⁷ Po osamosvojitvi se je zanimanje za stavko zmanjšalo, tako da je do danes nastal le en pomembnejši prispevek, in sicer delo Marjane Žibert o poteku stavke v tovarnah na desnem bregu Save.⁸

ORIS TEKSTILNE STAVKE

Korenine stavke izhajajo iz gospodarske krize, ki je izbruhnila leta 1929 in je od začetka 30. let 20. stoletja močno vplivala tudi na Kraljevino Jugoslavijo. Slabšal se je tako položaj kmetov kot delavstva. Tuji industrialci v Jugoslaviji so imeli v lasti več kot polovico proizvodnih sredstev v državi, saj je bila delovna sila tu v primerjavi z Zahodno Evropo poceni. Posledično so stroške krize prelagali na delavce in jim

2 *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936: dokumenti in pričevanja*. Kranj: Pripravljalni odbor pri Okrajnem odboru SZDL ob proslavi 20. obletnice stavke, 1956.

3 Križnar, Ivka. "Stavkovno gibanje v Kranju in okolici." V: *900 let Kranja: spominski zbornik*, ur. Jože Žontar, 340–351. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960.

4 Kresal, France. "Tekstilno delavstvo v Kranju med obema vojnama." V: *Kranjski zbornik 1970*, ur. Franc Puhar et al., 362–371. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1970.

5 Bogotaj, Leopoldina et al. "1936–1976: 40 let: priloga ob 40. obletnici stavke tekstilnih in gradbenih delavcev." *Glas*, 17. september 1976, 1–16.

6 Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." *Snovanja*, 16. april 1976, 15–17.

7 Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." V: *Kranj v svobodi in obnovi: 1945–1950*, ur. Anton Miklavčič et al., 13–22. Kranj: Občinski sindikalni svet ZSS – komisija za tradicije delavskega in sindikalnega gibanja, 1986.

8 Žibert, Marjana. "Tekstilna stavka leta 1936 na desnem bregu Save." V: *Stražiše pa Strašan: zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, ur. Tatjana Dolžan Eržen in Matevž Oman, 69–88. Kranj: Gorenjski muzej, 2002.

nižali mezde. Do leta 1933 se je pritisk krize sicer zmanjšal, vendar so mezde ostale nizke, kar je začelo povzročati nemir med delavci. Prav tako so se delavci dnevno soočali s slabimi razmerami v tovarnah, od higiene, varnosti in prezračevanja do temperature, prehrane in razsvetljave.⁹

Od leta 1935 so si delavci prizadevali za sprejetje zakona o minimalnih mezdah, saj so bile mezde daleč pod pragom, ki bi omogočal eksistenčni minimum. Načrt zakona o minimalnih mezdah, ki je izšel poleti 1935, je z nekaj izjemami za temeljno mezdo postavil vsoto dva dinarja na uro, vendar so podjetniki zavlačevali s pogajanjem in med delavci je začelo vreti. Vse to se je odvijalo tudi v Kranju, pomembnem industrijskem centru Dravske banovine z močno tekstilno proizvodnjo, kjer so se delavci 19. avgusta 1936 zbrali v Stari pošti. Sprejeli so resolucijo, s katero so zahtevali ustavitev padanja mezd in nadurnih del do sklenitve nove kolektivne pogodbe. Del komunističnega delavstva se je medtem na vrtu Stare pošte dogovoril, da je dozorel čas za stavko, saj bi industrialce stavka ujela nepripravljene.¹⁰

Že naslednjega dne je popoldanska izmena v tovarni Jugočeška¹¹ s sproženjem sirene začela stavkati, takoj so se jim pridružili še v Jugobruni¹² in Intexu.¹³ Delavci so zasedli tovarne, imenovali stavkovne odbore in vrgli nezanesljive sodelavce iz tovarne. Ob 17. uri istega

9 Bogataj, "1936–1976", 2.

10 Prav tam.

11 Tekstilna tovarna Jugočeška, ki je izdelovala bombažne tkanine in umetno svilo, je nastala leta 1923 v partnerstvu med kranjskim podjetnikom Franjem Sircem in češkim vlagateljem Emiliem Storzom. Tovarna je bila zgrajena na polju ob desnem bregu Save, danes pa njene prostore zaseda Iskraemeco.

12 Jugobruna je nastala leta 1928, poleg domačega kapitala je bil glavni investitor češki tekstilni industrialc František Bruna z družino. Izdelovala je tiskano blago, umetno svilo, žamete in druge vrste tkanin. Šlo je za največjo tekstilno tovarno v medvojnem Kranju. Po vojni je njene prostore zasedla Tiskanina in nato Tekstilindus.

13 Intex je za Jugočeško najstarejši industrijski obrat v Kranju, ki je leta 1926 nastal na podlagi partnerstva med poljskim industrialcem Pavlom Markgrafom in Franjem Sircem. Zgradili so ga na levem bregu Save, v njej so proizvajali bombažno, volneno in polvolneno blago. Ime je ohranil tudi po vojni, 1961 pa se je s Tiskanino združil v Tekstilindus.

dne se je stavka pričela še v tovarni Franja Sirca¹⁴ na Gašteju, ob 6. uri naslednjega dne v tovarnah Prah¹⁵ in Božič,¹⁶ tri ure kasneje pa v Tekstilindusu,¹⁷ kjer so imeli delavci nekoliko boljše razmere, a so se stavki pridružili solidarnostno. Formiral se je medstavkovni odbor, ki je povezoval vse sodelujoče tovarne, v njem je osrednjo vlogo imel komunist Ivan Tominec,¹⁸ hkrati tudi vodja odbora v Jugočeški.

Istega dne, torej 20. avgusta, se je stavka razširila izven Kranja, saj so se kranjskim delavcem pridružili delavci škofjeloške tekstilne tovarne. 24. avgusta so začeli stavkati v treh ljubljanskih tovarnah, naslednji dan pa tudi tekstilni delavci v Trziču. Do 1. septembra se je stavka razširila še do Prebolda in Maribora. V desetih dneh je stavka tako zaobjela vsa pomembnejša področja tekstilne industrije na Slovenskem, stavkalo je 8500 delavcev.¹⁹

Ker je stavka trajala nepričakovano dolgo, so si morali delavci v zasedenih tovarnah začasno urediti bivalne pogoje. Vzpostavili sočasne postelje, hrano so jim prinašali solidarni kmetje, zvečer pa so se zabavali s petjem, igranjem na glasbila, plesom in šaljivimi igrami.²⁰

Pogajanja o kolektivni pogodbi, ki so med zasedbo potekala v Ljubljani, so obtičala v slepi ulici, zato se je napetost položaja stopnjevala. Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je 5. septembra 1936 izdal *Naredbo o očuvanju javnega miru in reda ob stavkah in mezdnih*

14 Po več sodelovanjih je Franjo Sirc leta 1929 odprl lastno tekstilno tovarno, postavljeno na vrhu Gaštejskega klanca v Stražišču. Bombažno prejo za tkanine je dobival iz Jugobrone. Nemci so tovarno razstrelili ob umiku leta 1945, danes je na tem mestu stražiški športni park.

15 Tovarno Prah je 1930 ustanovil Adolf Prah, od leta 1934 je delovala na Primskovem.

16 V tovarni Božič, ustanovljeni leta 1929 in delujoči na Primskovem, so tkali volnene in bombažne tkanine. Po vojni so jo nacionalizirali in združili s Prahovo tovarno v Industrijo bombažnih izdelkov (IB).

17 Tekstilindus je nastal leta 1928 na vrhu Gaštejskega klanca v Stražišču. Lastnika sta bila Franjo Sirc in Čeh Artur Heller, predhodni direktor Jugočeške. Izdeloval je robce, rute, perilo, podloge ipd. Njegove prostore zdaj zaseda tovarna gum Sava.

18 Ivan Tominec, tudi Tominc, se je rodil leta 1911 v družini železničarja na Hrušici, od koder se je zaradi očetove premestitve družina preselila v Stražišče. Zaposlil se je v Jugočeški in se priključil komunističnemu gibanju in si v njem kmalu pridobil vpliven položaj. Leto dni po stavki je sodeloval na ustanovnem sestanku KPS. Kot partizan je padel leta 1942 blizu Vipave.

19 Bogataj, "1936–1976", 2.

20 Žibert, "Tekstilna stavka", 76–78.

gibanjih, v kateri je stavkajoče opozoril na denarne in zaporne kazni, ki jim grozijo z nezakonito zasedbo tovarn, ter zahteval prostovoljni umik. Naredba je bila prelomna točka v stavki, saj je obelodanila, da stavko vodijo komunisti, kar je številne dotakratne podpornike in simpatizerje stavke odvrnilo od nadaljnje podpore.²¹

Z izgubo podpore so delavci postopoma začeli zapuščati tovarne, dokler niso stavkali le še v Škofji Loki in Kranju, kjer so vztrajali zaradi menda najslabših pogojev med vsemi tekstilnimi obrati na Slovenskem in nezaupanja industrialcem. Oblast je nazadnje odgovorila s silo. 16. septembra sta sredi noči v Kranj z vlakom prišli policija in žandarmerija. V Jugočeško sta vstopili od zadaj. Stavkajoči so zagnali sireno, da bi na napad opozorili tudi druge tovarne. Delavke so v poskusu obrambe v dvojnem krogu obstopile sodelavce, da bi jih obvarovale pred udarci, a policisti in žandarji niso pokazali milosti, delavce so tepli s pendreki in kopiti pušk ter spuščali solzivec. Ker so bili vsi izhodi zastraženi, so delavci zrušili del ograje in pobegnili proti Šmarjetni gori. Na obeh straneh je bilo nekaj lažje in težje poškodovanih. Zgodba se je ponovila tudi v Jugobruni, in ko so za dogodke slišali v drugih kranjskih in škofjeloških tovarnah, so stavkajoči sami izpraznili tovarne. Vrsto voditeljev stavke so aretirali, okoli 200 delavcev kranjskih tovarn pa odpustili. Kolektivna pogodba, sprejeta 23. septembra, je stanje delavstva izboljšala le za odtenek.²²

PET SPOMINSKIH PLOČ TEKSTILNI STAVKI LETA 1956

Tekstilna stavka je po drugi svetovni vojni postala eden izmed dogodkov, ki ga je nova oblast predstavljala kot svetlo točko pri razvoju delavske zavesti. Regionalni časopis *Glas Gorenjske* je denimo zapisal: *"Delavski razred je pokazal svojo moč. Zavedel se je samega sebe. Naredil je življenjski izpit pred zgodovinskimi dogodki, v katerih se je afirmiral kot nosilec revolucije."*²³ Stavko so percipirali kot predhodnico narodnoosvobodilnega boja, tako v simbolnem smislu kot tudi

²¹ *Velika tekstilna stavka*, 56–60.

²² Prav tam, 61–64.

²³ -ik., "Praznik delavske pomladi", 4.

dobesedno. V stavki sodelujoča delavka je povedala: *"Stavka je bila kot gimnazijska matura pred univerzo – NOB. V najtežjih dneh NOB sem se stavke mnogokrat spomnila in marsikdaj so mi izkušnje iz stavke pomagale."*²⁴

Glede na status stavke so bile tudi svečanosti, posvečene njenemu spominu, primerno obsežne. Najbolj velikopotezno je bila zastavljena proslava 20. obletnice stavke leta 1956. Že 1. februarja 1956 je potekalo prvo srečanje Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice kranjske tekstilne stavke, ki je bil ustanovljen pri okrajnem odboru SZDL. Znotraj pripravljalnega odbora je delovalo sedem pododborov: zgodovinski, propagandni, kulturno-prosvetni, organizacijski, tehnično-ekonomski in finančni pododbor ter pododbor za organizacijo razstav. Glavni namen proslav je bil *"prikazati revolucionarno borbenost delavskega razreda v boju za svoje pravice"*.²⁵ Do konca aprila je odbor odločil, da bo proslava v obliki delavskega zborovanja potekala 16. septembra v Kranju.²⁶

Delo zgodovinskega pododbora je obsegalo zbiranje pričevanj in arhivskega gradiva, izdajo zbornika o stavki ter tudi postavljanje spominskih plošč. V svojem programu so zapisali: *"Pododbor mora imeti pregled in kontrolo nad odkrivanjem spominskih plošč v tovarnah ob priliki 20. letnice. Tekste in načrte je treba pregledati pred izdelavo."*²⁷ Zaradi tega so pozvali tovarne, naj se čimprej obrnejo nanje.²⁸ Eden od članov pododbora je bil kranjski muzealec in tekstilni strokovnjak, Črtomir Zorec, ki so ga maja 1956 pooblastili *"za korekturo tekstov in estetski izgled spominskih plošč, ki se bodo odkrivale ob priliki proslave"*

24 *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936*, 63.

25 "Priprave na 20. obletnico stavke." *Glas Gorenjske*, 3. februar 1956, 1.

26 -ik., "Praznik delavske pomladi", 4.

27 ZAL KRA (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Kranj), 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Program dela zgodovinskega pododbora.

28 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/19, Program Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice velike stavke tekstilnih delavcev Slovenije v Kranju.

po tovarnah". Zanimivo je, da so v predračunu stroškov sklenili, da "stroške okoli odkrivanja plošč nosijo tovarne".²⁹

Javnost so o pripravah na slovesnosti obveščali od 10. avgusta 1956, ko se je v *Glasu Gorenjske* prvič pojavila rubrika *20. obletnica velike tekstilne stavke v Kranju 16. IX. 1936–16. IX. 1956*, v kateri so objavljali odlomke iz zgodovine stavke in poročila o poteku priprav. Spominske plošče so prvič omenili 16. avgusta: "Zgodovinska komisija bo /.../ sporazumno s sindikalnimi podružnicami po tovarnah, kjer je bila v 1936. letu stavka, organizirala odkritje spominskih plošč."³⁰

Do sredine avgusta je odbor izvedel že obširne priprave. Odločeno je bilo, da bo osrednja proslava prirejena na prostoru ob potoku Rupenščica blizu vasi Rupa, ki leži severovzhodno od Kranja. Tam so načrtovali izgradnjo paviljonov, tribune in plesišč ter celo elektrifikacijo in napeljavo vodovoda. Izdelali so načrt za okrasitev glavnih magistral in dohodov do kraja svečanosti.³¹ V drugi polovici avgusta so v prodajo dali značke, pripravili program prireditev (od 9. do 16. septembra) ter pričeli postavljati razstave. Na vseh železniških progah so odobrili polovične cene vozovnic do Kranja.³² Do konca avgusta so prodali vseh 30.000 značk, kar kaže na to, da je za slovesnosti vlada veliko zanimanje.³³

Še pred sredino avgusta 1956 je bil oblikovan načrt za postavitve spominskih plošč v petih kranjskih tovarnah.

Delovni kolektivi odkrijejo v času od 10. do 14. septembra na tovarnah Iskra, Tiskanina, Intex, Sava (bivši Tekstilindus na Gaštejju) in IBI spominske plošče v čast 20 letnice stavke. Obenem z odkritji priredijo proslave, ki naj vsebinsko zajamejo dogodke iz časa stavke v teh podjetjih. Pred odkritji, ki so seveda

29 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Zapisnik sestanka pododbora za zbiranje zgodovinskega materiala pri odboru za proslavo 20 letnice stavke 3. maja 1956.

30 –k. "Vse bo pripravljeno." *Glas Gorenjske*, 17. avgust 1956, 2.

31 –ik. "Priprave v polnem teku." *Glas Gorenjske*, 13. avgust 1956, 2.

32 "Živahne priprave v Kranju." *Glas Gorenjske*, 24. avgust 1956, 2.

33 –k. "Uspešne priprave po vsej Sloveniji." *Glas Gorenjske*, 31. avgust 1956, 2.

zdržena s proslavami, imajo delavski sveti, upravni odbori in člani odborov vseh organizacij v tovarnah slavnostne seje.³⁴

Na te seje povabijo poleg aktivnih delavcev, ki so v stavki sodelovali, še upokojene delavce, ki so se stavke udeležili. Kolektivi organizirajo proslave z odkritji tako, da sodelujeta godba in pevski zbor DPD Svobode iz Kranja.³⁵

Seznam kranjskih tovarn, v katerih naj bi odkrili plošče, so javnosti predstavili šele nekaj dni pred začetkom svečanosti.³⁶

Mimogrede velja omeniti, da so prvotno nameravali v okviru proslav odkriti še eno ploščo. Kot kaže arhivski dokument, so v enem od sporedov za soboto, 15. septembra 1956, ob 18. uri najavili "*ODKRITJE SPOMINSKE PLOŠČE pred vhodom na dvorišče 'Stare pošte' v Kranju, kjer je bilo pred 20 leti zborovanje stavkajočih*".³⁷ Ta plošča ni bila postavljena, saj se odkritje ne omenja v časopisju. Tudi v navedenem dokumentu je najava prečrtana, ob njej pa je dopisan vprašaj.³⁸

Nastopil je svečani teden. V nedeljo, 9. septembra 1956, je podpredsednik Občinskega ljudskega odbora (OLO) Kranj Ivan Bertoncelej³⁹ na Stari pošti odprl razstavo 20 let tekstilne stavke⁴⁰, nato pa se je pričelo serijsko odkrivanje spominskih plošč, saj so v petih zaporednih dneh v kranjskih tovarnah, ki so sodelovale v stavki, odkrili pet plošč. Plošče niso odkrili le v tovarni Franja Sirca, saj so jo leta 1945 porušili Nemci.

34 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

35 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Program praznovanja 20. obletnice tekstilne stavke za občino Kranj.

36 "Proslave začno že to soboto." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 1.

37 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

38 Prav tam.

39 Janko Bertoncelej, znan tudi pod partizanskim imenom Johan, rojen 1908 na Zgornji Dobravi nad Kropo, je bil predvojni komunist in medvojni organizator partizanskih skupin na Jelovici ter politkomisar Cankarjevega bataljona. Po vojni je v Kranju deloval kot direktor Gorenjskega muzeja, do smrti 1965 pa je bil aktiven tudi v lokalni politiki.

40 Lj. "Odprli so razstave." *Glas Gorenjske*, 10. september 1956, 1.

V ponedeljek, 10. septembra 1956, so s spomeniškim maratonom pričeli v tovarni Iskra, ki je delovala v prostorih predvojne Jugočeške, v kateri se je stavka pričela. Že dopoldne so se člani delavskega sveta zbrali na seji, na kateri je predsednik sveta Tone Seljak imel govor, v katerem je povedal:

V teh dneh praznujemo 20. obletnico velike tekstilne stavke Slovenije, ki se je pričela 20. avgusta 1936. Praznujemo jo zato, ker je s svojo pomembnostjo zabeležena na vidnih straneh zgodovine revolucionarnega gibanja slovenskega proletariata. V tistih dneh pred 20 leti je stavka pomenila izražanje odločne volje tekstilnih delavcev, da se začno organizirano, odločno in solidarno boriti za svoje delavske pravice in osnovne življenjske pogoje. Stavka tekstilcev je tokrat pomenila dobro organizirano revolucionarno akcijo delavstva, ki se je v tistih dneh jelo zavedati svoje moči in svoje vloge v družbenem življenju.⁴¹

Po seji je ob 13.30 sledilo odkritje plošče na dvorišču tovarne. Prireditvev, na kateri se je zbralo okoli 2000 ljudi, je otvoril Stane Boštjančič, nato pa je udeleženec stavke Jože Stare imel slavnostni govor o pomenu stavke. Ploščo je odkril delavec Iskre in prav tako udeleženec stavke – Janko Bertancelj. Sledil je še kulturni del programa z recitacijo, petjem dveh delavskih pesmi v izvedbi Gorenjskega kvinteta, igranjem odlomka iz Cankarjevih *Hlapcev* v izvedbi B. Dežmana, nastopom Godbe na pihala Delavsko-prosvetnega društva Svoboda – Center ter petjem dveh partizanskih pesmi, ki so ju ob spremljavi harmonike zapeli člani Moškega pevskega zbora France Prešeren, zaposleni v Iskri.⁴² Delavci Iskre so ta del programa v razširjeni obliki predstavili že dva dneva prej na akademiji v Žabnici in ga posvetili *"borbi našega delavstva pred vojno, med okupacijo, pa tudi težki, a zmagoviti poti socializma"*.⁴³ Po koncu prireditve je predsednik sindikata Jakob Vehovec povabil vse udeležence stavke na zakusko. *"V prijetnem*

41 "Ob 20. obletnici tekstilne stavke Slovenije." *Iskra*, avgust-september 1956, 3.

42 "Začele so se svečanosti v Kranju." *Glas Gorenjske*, 14. september 1956, 1; ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah.

43 Ben. "ISKRA" bo proslavila 20-letnico stavke." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 2.

razgovoru so se delavci spominjali tistih dogodkov. Iz njihovih resnih obrazov je odseval ponos in zadovoljstvo.⁴⁴

Slika 1: Spominska plošča stavki v Iskri ob odkritju. Neznani fotograf.⁴⁵

Naslednjega dne, 11. septembra, so ploščo odkrili v Tiskanini, predvojni Jugobruni, ki je s stavko pričela takoj za Jugočeško. Proslava se je pričela s slavnostno sejo delavskega sveta, ki jo je odprla predsednica delavskega sveta Marija Strajnar. Nagradili so vse delavce, ki so

44 "Začele so se svečanosti v Kranju", 1.

45 Vehovec, Jakob et al., ur. *Iskra: industrija za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko Kranj*: 35. Kranj: Iskra, 1981, 7.

sodelovali v stavki. Ob 13. uri je sledila svečanost ob odkritju plošče, ki so ji navkljub deževnemu vremenu prisostvovali že omenjeni Ivan Bertoncelj, sekretar občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Martin Košir⁴⁶ ter številni člani kolektiva Tiskanine (po napovedih naj bi prišlo 1200 ljudi). Prireditev se je pričela s pozdravnim nagovorom predsednika sindikalne podružnice in nadaljevala z govorom predsednika upravnega odbora Mirka Nadižovca, ki se je spomnil stavkajočih delavcev, zlasti Rezke Dragar. Zatem je Nadižovec odkril ploščo in jo predal v varstvo sindikalni podružnici Tiskanine. Sledila sta recitacija in nastop Pevskega zbora France Prešeren, ki je zapel partizansko in delavsko pesem. Tako na začetku kot koncu svečanosti je nastopila godba na pihala.⁴⁷

V sredo, 12. septembra, se je odkrivanje plošč nadaljevalo v Intexu. Ob 13. uri se je pričela slavnostna seja delavskega sveta in predstavnikov vseh organizacij tovarne, na kateri je predsednik delavskega sveta Rakovec kratko predstavil razvoj stavkovnega gibanja v Intexu leta 1936. Sprejeli so tudi sklep o nakupu avtobusa, s katerim se bodo lahko delavci vozili na izlete in dopust. Ob 14. uri so se na dvorišču pred upravnim poslopjem Intexa zbrali delavci dopoldanske in popoldanske izmene. Kranjska godba je uvodoma odigrala *Internacionalo*, nato pa je Pevski zbor France Prešeren zapel *Delavski pozdrav*. Sledil je govor o pomenu proslave, nato pa je predsednik oblastnega sveta Razovec odkril spominsko ploščo. Po recitaciji je zbor zapel pesmi *Ob razhodu* in *Hej tovariši*, godba pa je odigrala koračnico. Ob zaključku je zbor zapel *Pesem o svobodi*.⁴⁸

Kot četrti po vrsti so ploščo v četrtek, 13. septembra, odkrili v tovarni IBI, naslednici Božičeve in Prahove tovarne. Ob 13.30 se je pričela

46 Martin Košir, rojen leta 1926 v Goričah, je kot šestnajstletnik odšel v partizane in se med drugim udeležil pohoda XIV. divizije. Po vojni je deloval v politiki in v 60. letih 20. stoletja opravljal funkcijo kranjskega občinskega predsednika (župana). V 70. letih je prevzel vodenje Službe državne varnosti Jugoslavije. Po upokojitvi je napisal spomine. Umrl je leta 2016 na Golniku.

47 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah" in "Spored zborovanj in slavnostnih sej po kolektivih in terenih občine Kranj."

48 Prav tam.

slavnostna seja delavskega sveta. Na svečanosti ob odkritju plošče, ki naj bi se je udeležilo 250 ljudi, so najprej peli *Internacionalo* ob spremljavi godbe, nato je imela Štefka Frančeškin slavnostni govor. Ploščo je odkril član upravnega odbora Ciril Štular, ki je prisotnim delavcem govoril o pomenu stavke. Sledil je kulturni del prireditve: mešani pevski zbor tovarne IBI je zapel *Puntarsko* Radoslava Hrovatina, moški pevski zbor IBI pa *Delavski pozdrav*. Sledili sta dve recitaciji v izvedbi člana Prešernovega gledališča, med katerima je moški zbor zapel *Le naprej odred kozjanski* Radovana Gobca. Na koncu je mešani zbor zapel še *Bazovico* Rada Simonitija ter (ob spremljavi godbe) *Pesem o svobodi*.⁴⁹

Slika 2: Spominska plošča stavki ob spominski plošči, posvečeni uvedbi samoupravljanja v tovarni IBI. Neznani fotograf.⁵⁰

Zaključek proslav v okviru tovarniških kolektivov je v petek, 14. septembra, zaznamovalo odkritje zadnje spominske plošče v tovarni Sava na Gaštejcu – v prostorih predvojne tovarne Tekstilindus. Ob 13.

49 Prav tam; "Slavnosti kolektivov zaključene." *Glas Gorenjske*, 21. september 1956, 1.

50 Bitenc, Anton et al., ur. *IBI: Industrija bombažnih izdelkov Kranj: 1929–1979*. Ljubljana: Center za sodobno oblačenje, 1979, brez pag.

uri se je pričela slavnostna seja, na katero so prišli člani delavskega sveta ter upravnega odbora, gostje iz drugih tekstilnih tovarn, sekretar okrajnega odbora SZDL Janko Prezelj in Martin Košir, tokrat kot sekretar občinskega odbora Zveze komunistov Slovenije. Svečanosti ob odkritju naj bi se po predvidevanjih udeležilo od 500 do 600 ljudi. Spominsko ploščo je ob 14. uri odkril predsednik delavskega sveta Franc Oman. Po referatu in odkritju plošče je pevski zbor Svoboda iz Stražišča zapel tri pesmi, recitatorji pa so imeli dve recitaciji. Nastopala je tudi godba. Na koncu prireditve je kolektiv pogostil vse sodelujoče v stavki in pri proslavi.⁵¹

Vrhunec slovesnosti je bilo zborovanje na Rupi 16. septembra. Zbralo se je več kot 40.000 obiskovalcev iz cele Slovenije. Prireditev je otvoril sekretar Okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (ZKS) Kranj, Mirko Zlatnar, ki je pozdravil pokrovitelja proslave, politika in soorganizatorja tekstilne stavke Franca Leskoška - Luko⁵² ter druge pomembne goste, mdr. Vido Tomšič, Pepco Kardelj, Borisa Zihlerla in Ivana Mačka - Matijo. Sledil je Leskoškov slavnostni govor, v katerem je orisal razmere delavcev pred stavko, njen potek, pomen, povojni razvoj in načrte za prihodnost. Prebral je tudi pozdravno pismo, ki ga je na proslavo poslal Tito. Ivan Bertoncej je nato prebral pozdravni telegram udeležencev proslave Titu, Jovo Galič pa predlog o razglasitvi 20. avgusta za praznik tekstilnih delavcev Slovenije. Na koncu zborovanja je Pepca Jež prebrala predlog za postavitev spomenika stavki v Kranju⁵³ in med drugim povedala:

To so za nas nepozabni dogodki in predlagamo, da se v spomin nanje postavi dostojen spomenik v Kranju, kjer se je stavka pričela in kjer je bila tudi

51 "Slavnosti kolektivov zaključene", 1.

52 Franc Leskošek - Luka se je rodil 1897 v Celju. Boril se je na soški fronti, po vojni pa je delal v Celju in se dejavno vključil v sindikalno in komunistično gibanje, vodil je tudi organizacijo vrste stavk, med njimi tudi tekstilne. Na ustanovnem kongresu KPS je bil izvoljen v njen centralni komite. Na začetku druge svetovne vojne je bil nekaj časa poveljnik Glavnega štaba NOV in partizanskih odredov Slovenije, leta 1943 pa je sodeloval na zboru odposlancev v Kočevju. Po vojni je postal republiški minister za industrijo in gospodarstvo ter pomembno pripomogel k nastanku Litostroja v Ljubljani. Visoke politične funkcije je zasedal do smrti leta 1983.

53 "Tekstilna stavka - šola delavskega razreda." *Glas Gorenjske*, 17. september 1956, 1; *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936*, III-XV.

nasilno zadušena. Spomenik naj bo odkrit ob obletnici velike tekstilne stavke v prihodnjem letu. Obvezo za zgraditev spomenika naj prevzame Občinski ljudski odbor v Kranju in družbene organizacije okraja Kranj. Materialno pa bomo to akcijo podprli vsi delovni ljudje Slovenije.⁵⁴

Od 14. ure naprej je sledil zabavni del prireditve, v katerem so nastopali pevski zbori, orkestri, zabavni ansambli, baletniki, športniki in drugi.⁵⁵

Organizatorji svečanosti so želeli s ploščami, ki so jih v okviru proslav 20. obletnice tekstilne stavke postavili v Kranju in drugod (Lesce, Javornik, Jelovica ...), ohraniti spomin na stavko za poznejše rodove,⁵⁶ vendar so se le redke izmed njih ohranile do danes. Danes je odkrivanje podatkov in usod teh spominskih plošč precej zapleteno. Natančneje so bile popisane le v zborniku *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj*, vendar so tudi tu podatki pomanjkljivi (omenjene so le plošče v Tiskanini, Intexu in Savi, ne pa tudi tisti v Iskri in IBI-ju) oziroma napačni (odkritje vseh plošč je npr. datirano z napačnim datumom, in sicer 20. avgustom 1956).⁵⁷

Skupne značilnosti vseh petih plošč so bile velikost (višina 73 cm, širina 53 cm), material (sivi marmor), tip črk in tudi kiparski detajl. Na vrhnjem robu plošč se je namreč nahajala bronasta pest, ki jo je izdelal kranjski slikar Marjan Belec.⁵⁸ V pest stisnjena bronasta desnica, natančno in realistično izdelano delo, je bila simbol upora ob stavki, ki je bil večkrat

54 *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936*, XIV.

55 "Proslave začno že to soboto", 1.

56 Prav tam.

57 *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj*. Kranj: Zveza združenj borcev NOV SR Slovenije, Občinski odbor Kranj, 1975, 15 in 34.

58 Zorec, Črtomir. "Pogovori o Stražišču, pa še o Šmartnem, Gašteju, Laborah, Joštu, Šmarjetni gori in Gorenji Savi (46. zapis)." *Glas*, 16. junij 1973, 9. Pred drugo svetovno vojno ga je v kleparski delavnici odkril slikar Stane Kumar in ga seznanil z umetniško skupino Gruda, ki je nastala leta 1938. Med vojno je Belec kot partizan delal v tehniki Kokrškega odreda, po njej pa je med drugim ustvaril nekaj Prešernovih portretov (v prvem nadstropju kranjske občinske stavbe še danes visi njegova slika Prešernove rojstne hiše iz leta 1949). Leta 1954 je dokončal ljubljansko šolo za oblikovanje in začel poučevati na kranjski gimnaziji, po dvanajsturnem delu pa je skoraj vsak dan še dve ali tri ure risal ali kiparil v mračni kuhinji. Volčjak, Marija. "Marjan Belec: vztrajati na svoji poti." *Snovanja*, 13. februar 1979, 2–3.

uporabljen za proslavo ob 20. obletnici stavke. Najdemo jo na plakatih, na naslovnici spominskega zbornika o stavki ter na spominskih značkah.

Oglejmo si še napise na ploščah in njihovo današnje stanje. Na prvi plošči v Iskri, ki danes obratuje na naslovu Savska loka 4, je bil vklesan napis:

SIRENA
NAŠE TOVARNE
JE 20. 8. 1936
DALA ZNAK
ZA ZAČETEK
VELIKE
TEKSTILNE STAVKE
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

Četudi je dostop na področje Iskre otežen, je skoraj gotovo, da plošče ni več v prostorih podjetja. Njena usoda je neznana.

Plošča v Tiskanini, poznejšem Tekstilindusu, ki je deloval v poslopih na Gornjesavski cesti 12, je bila pritrjena na dvoriščnem pročelju tovarne, in sicer ob vhodu v plemenitilnico I. Napis je bil naslednji:

POD VODSTVOM
KOMUNISTIČNE
PARTIJE
SO DELAVCI
V TEJ TOVARNI
STOPILI 20. 8. 1936
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

Tudi te plošče danes ni več v nekdanjih tovarniških prostorih. Po navedbi ustnega vira, zaposlenega v stavbi nekdanjega obrata, je izginila okoli leta 1993, ko je tovarna v stečajju dobila italijanskega lastnika. Tudi njena usoda ostaja neznanka.

Plošča, postavljena v Intexu na Savski cesti 34, se je nahajala na hodniku upravnega poslopja tovarne. Napis na njej ni povsem razjasnjen, ker je znana samo ena nekakovostna fotografija plošče. Na podlagi podrobnega razbiranja fotografije se je napis domnevno glasil:

PRED 20 LETI
20. 8. 1936
SO NAŠI DELAVCI
STOPILI
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE.

Tudi usoda te plošče je neznana.

Plošča iz tovarne IBI na naslovu Jelenčeva ulica 1 je prav tako izginila, vendar se je ohranila njena fotografija. Na plošči je bilo vklesano:

21. 8. 1936
SO DELAVCI
NAŠE TOVARNE
STOPILI
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

SPOMENIK TEKSTILNI STAVKI LETA 1958

Kot je bilo omenjeno, je pobudo za postavitve spomenika, posvečenega tekstilni stavki, prebrala Pepca Jež na zborovanju leta 1956. Po mnenju takratnih poročevalcev se je ta pobuda uresničila s postavitvijo spomenika revolucije leta 1961, ki bo obravnavan v nadaljevanju, vendar so prezrli, da so v Kranju že dve leti po prebrani pobudi postavili samostojno obeležje stavki.

Spomenik je bil odkrit v soboto, 2. avgusta 1958, sočasno z otvoritvijo nove stavbe Tehniške tekstilne šole, današnje Srednje ekonomske, storitvene in gradbene šole ŠC Kranj ob Cesti Staneta Žagarja na Primskovem. Šola je do takrat delovala v utesnenih prostorih na Tomšičevi ulici v starem delu mesta, zato je bilo novo šolsko poslopje pomembna pridobitev. Na svečano otvoritev je svoje bralce povabil *Glas Gorenjske*:

K tej slovesnosti, ki bo kulturna in politična manifestacija v okviru Kranjskega občinskega praznika, so povabljeni vsi kolektivi tekstilnih tovarn v naši republiki, predvsem pa udeleženci tekstilne stavke, ki je bila gotovo eden izmed mogočnih glasnikov bližajočega se osvobodilnega boja. Posebej vabimo k otvoritvi še vse bivše in sedanje dijake kranjske tekstilne šole, ki jim bo novo poslopje gotovo v ponos.⁶¹

Spomenik in šola sta bila odprta ob proslavljanju 22. obletnice stavke v prisotnosti kolektivov tekstilnih tovarn, predstavnikov tekstilnih delavcev iz slovenskih krajev ter množice Kranjčanov. Kot slavnostni govorec ob odprtju šole je nastopal politik Vinko Hafner, ki je

v svojem govoru naglasil, da je bila enomesečna stavka tekstilnih delavcev 1936. leta, ki se je začela v Kranju in se razširila po vsej Sloveniji, zelo pomembna za splošni skupni odpor proti izkoriščevanju, ki se je zmagoslavno končalo šele z dokončno zmago delavskega razreda v NOV. Tradicije nekdanjega revolucionarnega razpoloženja v korist skupnosti naj bi se tudi danes prenašale na mlado generacijo, na mlade delavce, naslednikom zatiranih in revolucionarnih prednikov.⁶²

61 "Otvoritev novega šolskega poslopja." *Glas Gorenjske*, 28. julij 1956, 5.

62 K. M. "Živ spomenik na Primskovem." *Glas Gorenjske*, 4. avgust 1958, 1.

Po navedbi Črtomirja Zorca je spomenik postavil šolski kolektiv po načrtu arhitekta Emila Navinška, ki je zasnoval tudi šolsko stavbo. Napise na spomeniku je sestavil sam Zorec, avtorica bronaste lakti s pestjo, ki se nahaja na čelni strani spomenika, pa je kiparka Marija Čadež.⁶³

Slika 5: Spomenik tekstilni stavki pred šolo. Foto: Ivan Smiljanič.

Monolitni spomenik v obliki pokončnega kvadra, sestavljen iz dveh blokov pohorskega granita in podstavka, je visok 2,8 m.⁶⁴ Stoji na stopnišču v glavni osi šolskega poslopja, vklesani napisi pa se nahajajo na treh ploskvah. Na čelni, ožji strani je pritrjena že omenjena bronasta pest, pri dnu spomenika pa se nahajata pozlačeni letnici: 1936–1958.

Na levi strani je prav tako pozlačeno znano geslo:

DELU ČAST
IN OBLAST.

⁶³ *Pomniki narodnoosvobodilnega boja*, 31. Podatki o življenju in opusu kiparke ostajajo neznani.

⁶⁴ Prav tam, 30.

Na desni strani se nahaja še posvetilo, obarvano z rdečo barvo:

SPOMINU NA STAVKO
TEKSTILCEV, KI SO SE UPRLI
NASILJU TER POSTALI GLASNIKI
BLIŽAJOČEGA SE OSVOBODILNEGA
BOJA IN VZOR MLADIM
DELAVSKIM RODOVOM.

POBUDA ZA SPOMINSKO PLOŠČO REZKI DRAGAR LETA 1960

Na spomenikih NOB, ki stojijo v Kranju, se nahaja množica imen udeležencev stavke, ki so padli med drugo svetovno vojno. Kljub temu je za svojo vlogo v stavki obeležje dobil le Ivan Tominec, ki bo predstavljen v nadaljevanju. Omeniti velja še eno nerealizirano pobudo, namenjeno postavitvi obeležja Tereziji (Rezki) Dragar, roj. Južina. Dragar je bila nezakonska hči, ki je morala za preživetje od mladih let delati v raznih tekstilnih tovarnah. V času tekstilne stavke je delala v kranjski Jugobruni in postala ena izmed vodilnih akterk stavke. Zaslavela je, ko so stavgajoči delavci sklenili dogovor z lastniki Jugobrune, da bi lahko iz tovarne odpeljali vagono s premogom in drvi. Dragar, prepričana, da stavgajoči z lastniki tovarne ne smejo sklepati nikakršnih kompromisov, se je ulegla na tirnice nekaj metrov pred lokomotivo, ki naj bi odpeljala vagono. Sledile so še ji druge delavke in vagoni so ostali v tovarni. Med drugo svetovno vojno je Dragar odšla v partizane, a je bila septembra 1941 ujeta in zaprta v begunjskih zaporih, oktobra pa ustreljena skupaj z dvanajstimi drugimi talci na Lancovem, kar je bil nemški povračilni ukrep za požig tamkajšnjega mlina. Leta 1951 je bila razglašena za narodno herojinjo.⁶⁵

V kranjski tovarni Tiskanina je 8. marca 1960 potekala izredna seja delavskega sveta, ki je bila posvečena dnevu žena, zato so obravnavali različne teme v zvezi s tovarniškimi delavkami.

65 "Rezka Dragar." *Glas*, 16. oktober 1961, 2; Zorec, Črtomir. "Popotni pogovori o Moravski dolini, Limbarski gori in o Črnem grabnu (55. zapis)." *Glas*, 5. december 1978, 7.

Strinjali so se s sklepom upravnega odbora, ki je na eni zadnjih sej postavil med drugimi nalogami tudi to, da se Rezki Dragarjevi, dolgoletni delavki v tkalnici, članici stavkovnega odbora leta 1936, žrtvi nemških osvajalcev, v letošnjem jubilejnem letu odkrije spominska plošča.⁶⁶

Po znanih podatkih Rezki Dragar v Tiskanini niso postavili spominske plošče, je pa bilo njeno ime leta 1963 vklesano na spomeniku pred Tekstilindustrom, naslednikom Tiskanine. Spominjali so se je tudi na druge načine. Leta 1965 je v Stražišču začel delovati vrtec, imenovan po njej, istega leta pa je bilo predlagano, da njeno ime dobi tudi samski dom za delavce Tekstilindusa.⁶⁷ Nekaj časa je bila aktualna ideja, da bi njeno ime nosila kranjska tekstilna šola.⁶⁸ Danes njena doprsna kipa stojita v Dragomlju in v Parku narodnih herojev v ljubljanskih Črnučah.

KIPARSKA KOMPOZICIJA KOT DEL SPOMENIKA REVOLUCIJE LETA 1961

Leta 1959 so iz Kranja pri kiparju Lojzetu Dolinarju naročili izdelavo osrednjega spomenika NOB v mestu in občini. Dolinar, avtor vrste javnih spomenikov iz časa Kraljevine Jugoslavije in tudi njene socialistične naslednice, ki je takrat živel v Beogradu, si je zamislil štiri kiparske kompozicije, ki bi skupaj sestavljale Spomenik revolucije. Bodoči izgled spomenika, četudi je bil naknadno deloma spremenjen, so javnosti prvič predstavili oktobra 1960. Že takrat je Dolinar predvidel skulpturo, ki bi *"prikazovala stavko in trpljenje naroda"*.⁶⁹ Malo pred slavnostnim odkritjem spomenika je povedal več o navdihu za nastanek kipa: *"Vse to je raslo v meni že nekaj let. Ideja za "štrajk" sega časovno vse tja v trideseta leta, ko sem živel v Beogradu in ko je bilo blizu moje hiše zbirališče beograjskih delavcev."*⁷⁰

66 M. F. "Skrb za delavce – priznanje najzaslužnejšim." *Glas Gorenjske*, 12. marec 1960, 2.

67 P. Colnar. "Po stopinjah herojev." *Glas*, 14. april 1965, 2.

68 Zorec, Črtomir. "Pomenki o nekaterih krajih radovljiške občine (127. zapis)." *Glas*, 27. julij 1979, 7.

69 "Spomenik revolucije v Kranju." *Glas Gorenjske*, 22. oktober 1960, 1.

70 J. K. "Onstran meja ..." *Glas*, 20. julij 1961, 9.

Kasneje je svojo skulpturo Dolinar raztolmačil z naslednjim opisom:

V predvojni dobi se je nezadovoljstvo delov. ljudstva proti izkoriščevalcem od časa do časa vidno manifestiralo v obliki množičnih demonstracij in stavk. Zelo pomemben dogodek iz te dobe je štrajk tekstilnih delavcev v Kranju pred 25 leti. Zato sem revolucionarno gibanje v predvojni dobi upodobil v kompoziciji "Štrajk". Ta grupa stoji na spodnjem delu Trga svobode ob Koroški cesti. Povezana je z robnikom in postavljena na kamniti podstavek, visok 120 cm. Tri monumentalne bronaste skulpture, visoke približno 3 m, v borbeni pozi, simbolizirajo trenutek spopada delavcev z žandarji. V sredi je delavec, ki se je gibčno pripognil in pobral kamen kot svoje edino orožje, a njegova soborka, delavka ob desni strani, s karakterističnim gibom, kliče tovariše v borbo, medtem ko je mladenič ob levi že pripravljen za spopad.⁷¹

Slika 6: Skulptura delavska stavke je del Spomenika revolucije. Foto: Ivan Smiljanić.

Ko so Spomenik revolucije 30. julija 1961 slavnostno odkrili na takratnem Trgu revolucije, današnjem Slovenskem trgu, je kot osrednji govorec nastopil državni podsekretar za industrijo

⁷¹ "Opis spomenika revolucije v Kranju." *Glas*, 29. julij 1961, 5.

Zveznega izvršnega sveta SFRJ, Vinko Hafner. V obširnem govoru je omenil tudi stavko:

V razdobjih, kot jih predočuje ta spomenik, se je odvijala borba delavskega razreda v vsej naši domovini in še posebej v našem industrijskem kraju. Tujji in domači kapitalisti, ki so pred skoro štiridesetimi leti gradili prve kranjske tovarne, tega gotovo niso delali iz golega človekoljubja ali zaverovanosti v lepote Kranja. Gradili so jih zato, da bi z najnesramnejšim izkoriščanjem cenene delovne sile čimhitreje obogateli. Tu nas je danes mnogo, ki se z nepotešenim srdom in grenkobo spominjamo težkih pogojev, pod kakršnim je tedaj delal in živel industrijski delavec, z izjemo majhnega števila strokovnjakov in kapitalističnih plačancev. Sramotno izkoriščanje in bedni socialni položaj sta ob rastoči razredni zavesti delavcev privedla do tega, da je poleti 1936 izbruhnila velika stavka kranjskega tekstilnega delavstva, ki se mu je pridružilo skoro vse tekstilno delavstvo Slovenije. Vodili so jo komunisti v sodelovanju z drugimi naprednimi predstavniki strokovnih organizacij. Stavka je po svoji politični ostrini in borbeni enotnosti delavcev pomenila odkrit razredni spopad delavcev s kapitalisti. Sicer se je končal s surovo intervencijo žandarmerije, vendar je prinesel znatno izboljšanje gmotnega položaja delavcev in okreplil njihovo nazredno zavest. Stavka je pokazala veliko solidarnost večine delovnih kmetov in mestnih srednjih slojev z borbo delavcev, solidarnost, ki je imela velik pomen tudi v kasnejši borbi delavskega razreda proti rastoči fašistični nevarnosti in končno v narodnoosvobodilni vojni.⁷²

SPOMINSKA PLOŠČA IVANU TOMINCU LETA 1977

Ivan Tominec je bil, kot že omenjeno, eden izmed osrednjih akterjev stavke v Kranju. Zaradi zaslug pri stavki in tudi zaradi smrti v partizanih šest let po njej so mu na hiši v Stražišču, v kateri je stanoval, odkrili spominsko ploščo. Odkritje plošče, ki je potekalo 22. aprila 1977 ob 17. uri, sta organizirala Okrožni komite ZKS Kranj in odbor Združenja borcev narodnoosvobodilne vojne Stražišče ter nanj povabila vse občane.⁷³ O poteku svečanosti, ki je bila del proslav ob 40. obletnici čebinskega kongresa, je *Glas* poročal:

72 "Oddolžitvev spominu revolucije." *Glas*, 31. julij 1961, 1.

73 I. S. "Svečano odkritje spominske plošče." *Glas*, 19. april 1977, 2.

V petek, 22. aprila, je bila pred Tominčevo hišo v Stražišču velika proslava, ki so se je udeležili mnogi predvojni komunisti in revolucionarji, med njimi tudi Miha Marinko, član sveta federacije in udeleženec ustanovnega kongresa KPS na Čebinah, tako kot Ivan Tominec, ter številni Kranjčani, Strašani, predstavniki občinskih in krajevnih družbenopolitičnih organizacij, praporščaki, pevci, godba in šolska mladina. Slavnostni govor je imel predvojni komunist Tine Zaletel, ki je orisal svetel lik tega revolucionarja; proslavo pa so s kulturnim sporedom dopolnili domači pevci, recitatorji in kranjska godba na pihala. Po končani proslavi je bilo slavnostno zasedanje sveta krajevne skupnosti v šoli Lucijan Seljak, kjer so pripravili slikovno razstavo o življenju in delu Ivana Tomince.⁷⁴

Spominska plošča iz sivega marmorja z oranžnimi lisami je vzdana na severno, obcestno fasado hiše na Tominčevi ulici 19. Vklესani napis je pozlačen:

V TEJ HIŠI JE ŽIVEL
IVAN TOMINEC
ROJEN 4. 11. 1911 PREDVOJNI REVOLUCIONAR
IN ORGANIZATOR KOMUNISTIČNE PARTIJE:
SEKRETAR OKROŽNEGA KOMITEJA KP KRANJ
ORGANIZATOR TEKSTILNE STAVKE
DELEGAT USTANOVNEGA KPS NA ČEBINAH
PADEL KOT BOREC NOV 8. 9. 1942

ZB NOV STRAŽIŠČE
KOMITE OK ZKS KRANJ
22. 4. 1977 OB 40-LETNICI USTANOVNEGA KONGRESA KPS.

Pod ploščo je dodana kovinska konzola za vence, levo pa je na fasado pritrjeno kovinsko držalo za vazo.

SPOMINSKA PLOŠČA IVANU TOMINCU LETA 1982

Tomincu so le pet let po odkritju opisane plošče postavili še eno ploščo, tokrat v podjetju Iskra. Svečano odkritje, ki so ga organizirale

⁷⁴ I. S. "Odkritje spominske plošče Ivanu Tomincu v Stražišču." *Glas*, 26. april 1977, 2.

sindikalne konference delovnih organizacij Iskre, je potekalo 30. aprila 1982. "Številni iskraši in gostje so se zbrali na proslavi, na kateri je govoril predsednik borcev Iskre Franc Križnar, ploščo pa je odkril predsednik kranjske občinske konference ZK Jakob Vehovec. V kulturnem programu sta nastopila pevski zbor Iskre in recitator Janko Hvasti."⁷⁵ Ploščica je bila vzdana pri glavnem vhodu v tovarno na naslovu Savska loka 4. Danes je ni več na področju Iskre, njena usoda pa je neznana. Prav tako ni dognan napis na njej; ob navedenem članku je bila sicer objavljena fotografija odkritja, vendar se napisa z nje ne da razbrati.

ZAKLJUČEK

Iz povedanega je razvidno, da je na tekstilno stavko in njene osrednje akterje včasih v Kranju spominjalo več spominskih obeležij, vendar so do danes v precejšnji meri izgubljena, skrita za ograjami tovarniških obratov ali zanemarjena. Spomin na stavko je začel od 80. let 20. stoletja bledeti, mnogo udeležencev je bilo do takrat pokojnih in jubilejna 50. obletnica tega dogodka v letu 1986 je pustila komajda kakšno sled v tisku. Po osamosvojitvi je stavka povsem izgubila svojo vlogo v narativu krajevne zgodovine in je le še izjemoma predmet strokovnih raziskav, javnih proslav ob njenih obletnicah pa seveda že desetletja ni več. Zaznamo lahko tudi obratno tendenco, po kateri se industrializacija Kranja med obema vojnoma obravnava kot obdobje napredka mesta, ki so ga omogočili podjetni, pogumni in napredni industrialci. Stavka to podobo seveda kazi in demitizira. V 112-stranskem katalogu razstave *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ki jo je leta 2015 pripravil Gorenjski muzej, je stavki denimo namenjen en odstavek besedila in ena fotografija.⁷⁶ Ideološka eksploatacija stavke v socialistični Jugoslaviji seveda ni mogla objektivno oceniti njenega zgodovinskega pomena in vloge, toda enako velja za njeno zapostavljanje v času po osamosvojitvi. Zapostavljenost tega poglavja zgodovine Kranja se materialno najbolje odraža prav na opisanem stanju spomenikov, posvečenih stavki.

75 J. Košnjek. "Spominska ploščica voditelju in revolucionarju." *Glas*, 7. maj 1982, 2.

76 Rogelj, Monika. "Stoletje industrializacije Kranja." V: *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ur. Monika Rogelj, 21–29. Kranj: Gorenjski muzej, 2015, 26.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ZAL KRA (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Kranj), 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Program dela zgodovinskega pododbora.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/19, Program Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice velike stavke tekstilnih delavcev Slovenije v Kranju.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Program praznovanja 20. obletnice tekstilne stavke za občino Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Spored zborovanj in slavnostnih sej po kolektivih in terenih občine Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Zapisnik sestanka pododbora za zbiranje zgodovinskega materiala pri odboru za proslavo 20 letnice stavke 3. maja 1956.

Časopisni viri

"Ob 20. obletnici tekstilne stavke Slovenije." *Iskra*, avgust-september 1956, 3.

"Oddolžitve spomina revolucije." *Glas*, 31. julij 1961, 1.

"Opis spomenika revolucije v Kranju." *Glas*, 29. julij 1961, 5.

"Otvoritev novega šolskega poslopja." *Glas Gorenjske*, 28. julij 1956, 5.

"Priprave na 20. obletnico stavke." *Glas Gorenjske*, 3. februar 1956, 1.

"Proslave začno že to soboto." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 1.

"Rezka Dragar." *Glas*, 16. oktober 1961, 2.

"Slavnosti kolektivov zaključene." *Glas Gorenjske*, 21. september 1956, 1.

"Spomenik revolucije v Kranju." *Glas Gorenjske*, 22. oktober 1960, 1.

"Tekstilna stavka - šola delavskega razreda." *Glas Gorenjske*, 17. september 1956, 1.

"Začele so se svečanosti v Kranju." *Glas Gorenjske*, 14. september 1956, 1.

"Živahne priprave v Kranju." *Glas Gorenjske*, 24. avgust 1956, 2.

-ik. "Praznik delavske pomladi." *Glas Gorenjske*, 27. april 1956, 4.

- Ben. "'ISKRA" bo proslavila 20-letnico stavke." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 2.
- I. S. "Odkritje spominske plošče Ivanu Tomincu v Stražišču." *Glas*, 26. april 1977, 2.
- J. K. "Onstran meja ..." *Glas*, 20. julij 1961, 9.
- J. Košnjek. "Spominska plošča voditelju in revolucionarju." *Glas*, 7. maj 1982, 2.
- K. M. "Živ spomenik na Primskovem." *Glas Gorenjske*, 4. avgust 1958, 1.
- Lj. "Odrpli so razstave." *Glas Gorenjske*, 10. september 1956, 1.
- M. F. "Skrb za delavce – priznanje najzaslužnejšim." *Glas Gorenjske*, 12. marec 1960, 2.
- P. Colnar. "Po stopinjah herojev." *Glas*, 14. april 1965, 2.
- S. "Svečano odkritje spominske plošče." *Glas*, 19. april 1977, 2.
- Volčjak, Marija. "Marjan Belec: vztrajati na svoji poti." *Snovanja*, 13. februar 1979, 2–3.
- Zorec, Črtomir. "Pogovori o Stražišču, pa še o Šmartnem, Gašteju, Laborah, Joštu, Šmarjetni gori in Gorenji Savi (46. zapis)." *Glas*, 16. junij 1973, 9.
- Zorec, Črtomir. "Pomenki o nekaterih krajih radovljiške občine (127. zapis)." *Glas*, 27. julij 1979, 7.
- Zorec, Črtomir. "Popotni pogovori o Moravški dolini, Limbarski gori in o Črnem grabnu (55. zapis)." *Glas*, 5. december 1978, 7.
- ik. "Priprave v polnem teku." *Glas Gorenjske*, 13. avgust 1956, 2.
- k. "Uspešne priprave po vsej Sloveniji." *Glas Gorenjske*, 31. avgust 1956, 2.
- k. "Vse bo pripravljeno." *Glas Gorenjske*, 17. avgust 1956, 2.

Literatura

- Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." *Snovanja*, 16. april 1976, 15–17.
- Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." V: *Kranj v svobodi in obnovi: 1945–1950*, ur. Anton Miklavčič et al., 13–22. Kranj: Občinski sindikalni svet ZSS – komisija za tradicije delavskega in sindikalnega gibanja, 1986.
- Bitenc, Anton et al., ur. *IBI: Industrija bombažnih izdelkov Kranj: 1929–1979*. Ljubljana: Center za sodobno oblačenje, 1979.
- Bogataj, Leopoldina et al. "1936–1976: 40 let: priloga ob 40. obletnici stavke tekstilnih in gradbenih delavcev." *Glas*, 17. september 1976, 1–16.
- Kresal, France. "Tekstilno delavstvo v Kranju med obema vojnama." V: *Kranjski zbornik 1970*, ur. Franc Puhar et al., 362–371. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1970.

Križnar, Ivka. "Stavkovno gibanje v Kranju in okolici." V: *900 let Kranja: spominski zbornik*, ur. Jože Žontar, 340–351. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960.

Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj. Kranj: Zveza združenj borcev NOV SR Slovenije, Občinski odbor Kranj, 1975.

Rogelj, Monika. "Stoletje industrializacije Kranja." V: *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ur. Monika Rogelj, 21–29. Kranj: Gorenjski muzej, 2015.

Vehovec, Jakob et al., ur. *Iskra: industrija za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko Kranj: 35*. Kranj: Iskra, [1981].

Velika tekstilna stavka Slovenije 1936: dokumenti in pričevanja. Kranj: Pripravljalni odbor pri Okrajnem odboru SZDL ob proslavi 20. obletnice stavke, 1956.

Žibert, Marjana. "Tekstilna stavka leta 1936 na desnem bregu Save." V: *Stražiše pa Strašan: zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, ur. Tatjana Dolžan Eržen in Matevž Oman, 69–88. Kranj: Gorenjski muzej, 2002.

POVZETEK

Članek predstavlja memorialno dediščino, ki na področju Kranja spominja na veliko tekstilno stavko leta 1936. Slednja predstavlja pomemben dogodek iz medvojne zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem. Povojna socialistična oblast je stavko predstavljala kot prehodnico partizanskega gibanja in pripravljalnico za vojne preizkušnje. Obletnice stavke so praznovali z različnimi proslavami, še posebej svečano pa so proslavili dvajseto obletnico stavke leta 1956. Takrat so v kranjskih tovarnah, ki so sodelovale v stavki, v petih zaporednih dneh odkrili pet spominskih plošč. Ker je večina tovarn propadla, je tudi večina plošč izgubljena, eno pa so zamenjali z nestrokovno izdelano kopijo. Prvi samostojni spomenik stavki je bil odkrit leta 1958 pred tekstilno šolo, ki so jo odprli sočasno z odkritjem spomenika. Stavko so počastili tudi z bronastim kipom, ki je del Spomenika revolucije (postavljen leta 1961) na današnjem Slovenskem trgu. Medtem ko znana akterka stavke Rezka Dragar kljub nameram ni prejela spominske plošče, je vodja medstavkovnega odbora Ivan Tominec dobil kar dve plošči, od katerih je ena izgubljena. Danes je stavka v javnosti bolj ali manj pozabljena oz. neznano poglavje zgodovine Kranja.

KONTAKTI AVTORJEV

AUTHORS' CONTACT INFO

Jure K. Čokl, univerzitetni diplomirani kulturolog, doktorski študent zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Ulica Manice Komanove 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
jure.cokl@gmail.com

dr. Primož Gašperič, znanstveni sodelavec, vodja Zemljepisnega muzeja

Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU
Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
primoz.gasperic@zrc-sazu.si

Žan Grm, univerzitetni diplomirani nemcist in univerzitetni diplomirani zgodovinar

Zrinjskega ulica 20, SI – 1230 Domžale, Slovenija
zan.grm@gmail.com

Monika Močnik, kustosinja in doktorska študentka zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Muzej novejše zgodovine Slovenije
Celovška cesta 23, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
monika.mocnik@muzej-nz.si

Branko Ocvirk, magister profesor zgodovine

Čemšenik 1, SI – 1413 Čemšenik, Slovenija
ocvirk.branko@gmail.com

Ivan Smiljanić, univerzitetni diplomirani zgodovinar in univerzitetni diplomirani rusist

Tuga Vidmarja 2, SI – 4000 Kranj, Slovenija
ivansmil.is@gmail.com

dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, docent, predstojnik

Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU
Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
matija.zorn@zrc-sazu.si

9 771234 567898